

AZ EURÓPAI NYILVÁNOSSÁG MIBENLÉTÉRŐL¹

PARADIGMÁK, DEFINÍCIÓK, MEGKÖZELÍTÉSEK
ÉS DILEMMÁK EGY ÚJ KUTATÁSI TERÜLET KAPCSÁN

Szabó Gabriella

(tudományos segédmunkatárs,

Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmányban a szerző az európai nyilvánosság (European public sphere) értelmezési kísérleteinek legfontosabb csomópontjait kívánja bemutatni. Ez az európai integráció kutatásának egyik újabb iránya, amely a politika- és a kommunikációtudomány megközelítései segítségével reflektál az olyan sokat vitatott témákra mint például a demokrácia deficit, a legitimitációhiány és az európai démosz. Az írás kitér arra is, hogy a szerzők miként küzdöttek meg az európai nyilvánosság teoretikus kihívásaival, milyen definíciós kísérletek születtek, és azok hogyan ágyazódnak egy komplexebb értelmezési keretbe. A nyelv, az identitás és a média szerepe körüli viták kapcsán áttekinti a nyilvánosság fogalmának újragondolását, majd a deliberatív szupranacionalizmus elméletének példáján végigmegegy az európai nyilvánosság egyik lehetséges konceptualizálási útján.

Kulcsszavak: európai nyilvánosság ■ Európai Unió, demokrácia ■ legitimitáció ■ média

DEMOKRÁCIA, LEGITIMÁCIÓ, NYILVÁNOSSÁG

Demokratikus alapokon áll-e az EU? Beszélhetünk-e politikai közösségről az Európai Unió kapcsán? És ha igen, akkor mi jellemzi ezt a politikai közösséget? Mi tartja össze, mi fűzi szorosabbra, vagy időközönként éppen ellenkezőleg miért távolodnak el egymástól a közösséget alkotók? S, úgy egyáltalán kik is az Európai Unió mint politikai közösség elemei? Nemzetek? Régiók? Maguk az állampolgárok? Talán ezek az integráció politikatudományi szempontú vizsgálódásainak legnehezebben megválaszolható, ám legfontosabb kérdései.

Az 1990-es évek közepére világossá vált, hogy az eddig főként az EU gazdasági sikereire, a hatékonyságra építő kötőerő nem bizonyul elégségesnek. Az állampolgárok tömegesen fejezték ki elégedetlenségüket, nemtetszésüket a jelenlegi állapotok miatt (elutasított Európai Alkotmány, egyre alacsony-

nyabb részvétel az európai parlamenti választásokon), és ennek fontosságából mit sem von le, hogy megoszlanak a vélemények az emberek viselkedésének okairól, motivációról. Annyit bizonyossággal állíthatunk, hogy az integráció jelen formáját támogató európai elit és az európai tömegek közötti kommunikációs szálak meglehetősen lazák.

Az európai integráció történetében számos értekezés született az EU fejlődésének értelmezésére. A föderalizmus, a funkcionalizmus, intergovernmentalizmus, a többszintű kormányzás elmélete mind az EU konceptualizálására törekszik. E vélekedések azonban magától értetődőnek tartják a demokrácia és a legitimitáció szempontjait. Így nem sok figyelmet szentelnek e fogalmak értelmezésének sem. A normativista elméletek ismételt előretörésével azonban e kategóriák átgondolása is elkezdődött. Mit jelent ez az európai integráció kontextusában? Nem mást, mint a deliberatív szupranacionalizmus gondolatának megjelenését.

A deliberatív szupranacionalizmus a politikatudomány egy újabb kísérlete az Európai Unió mibenlétének és fejlődési dinamikájának megértésére. Kiindulópontjai között empirikus megfigyeléseket és teoretikus fejtegetéseket egyaránt találunk. Előbbire példaként hozhatók azok az elemzések, melyek az EU döntéshozatalának diszkurzív dimenzióját, az intézményes és egyéni, nemzetközi és tagállami szereplők kommunikatív stratégiáit és taktikáit vizsgálták. S rámutattak, hogy a hosszas tárgyalások és alkuk rendszere, mindezek médiavisszhangja, illetve a közvéleménykutatások alapján kirajzolódó állampolgári vélemények milyen erőteljesen befolyásolják az integrációs folyamatokat (Eder–Trenz, 2004). Az elmélet kialakulásában szerepet játszottak még az EU létének, fenntartásának és az együttműködés bővítésének igazolására született értéktelített megközelítések, amelyek a maastrichti szerződés (1992) aláírása után meghatározták az integrációval kapcsolatos gondolkodást. Bár az EU parlamentáris rendszerré tételének igénye és működésének demokratizálása más koncepciókban is felmerült, egyre növekedett azok száma, akik az integrációt egyfajta politikai közösségépítő folyamatként látták. Egy demokratikus politikai közösség pedig nem épülhet másra, mint a részvétel alapköveire. A szerzők az EU jó működésének gátját látták abban, hogy a politikai közösség és a hozzá kapcsolódó privilégiumok (például közös ügyek megvitatása) továbbra is nemzetállami keretek között értelmeződnek (Zürn, 1996; Gerstenberg, 1997).

Nézetük szerint az európai országok hasonlósága és egymásrautaltsága olyan jelentős, hogy a gazdasági integrációt mélyebb politikai és szociológiai integrációnak kell követnie. A deliberatív szupranacionalizmus elméletéből azonban nem következik az Európai Egyesült Államok megalakításának igénye. Sőt, még a nemzetállam kiüresedését sem tűzik zászlajukra. Egyszerűen csak úgy vélik, hogy az európai integráció mindaddig féloldalas marad, amíg az erős gazdasági és technikai jellegű együttműködést nem egészítjük ki a

mindennapi emberek életét jobban meghatározó kérdésekkel („*bread and butter issues*”). Mindez természetesen nem történhet meg az állampolgárok feje felett. A deliberatív szupranacionalizmus koncepciója szerint oldani kell az EU elitista, technokrata jellegét. Hogyan? Úgy, hogy ki kell alaktani a nemzetek feletti fórumokat és csatornákat, ahol széles tömegek számára elérhetőek azok az információk és megszerezhetőek azok a képességek, amelyek segítségével párbeszéd, továbbá hatékony érdekképviselet folyhat. Bizonyos értelmezésben a nemzetállam még meg is erősödhet, hiszen megújulását és adaptációs képességeit erősíthetik, illetve kiszolgáltatottságát gyengítetik ezek a kommunikációs szálak.

Miként válhat az Európai Unióból deliberatív szupranacionalizmus? A válasz egyszerű: a nyilvánossága által. Így került a fókuszba az európai nyilvánosság (European public sphere) témája. Az érintett és érdekelt szereplők természetesen saját státuszuknak megfelelően inkorporálták a nyilvánosság európai uniós kontextusban történő felbukkanását. A legitimációs válság súlyát leginkább érző európai politikai elit tagjai, mondhatjuk, rögtön lecsaptak a nyilvánosság fogalmára, s ez alapján az Európai Unió demokrácia-deficitjét, szabályozási, intézményi vagy strukturális probléma helyett kommunikációs problémaként kezdték értelmezni. A volt portugál miniszterelnök Antonio Guterres 2000-ben egy interjúban így fogalmazott: „*Az Európai Unió demokratikus deficitje nem az intézmények rendszeréből fakad, hanem az európai nyilvánosság hiányából.*”² Hogy az európai elit számára ez mennyire kézenfekvő értékelés, arra Margot Wallström, a José Manuel Barosso vezette Európai Bizottság intézményi kapcsolatokért és a kommunikációs stratégiáért felelős alelnökének szavait szokás idézni: „*Meg kell tanuljuk, hogy miként hozhatjuk közelebb egymáshoz az állampolgárokat és az intézményeket [...] Párbeszédet kell folytassunk a nyilvánosság bevonásával. Ez lenne az európai demokrácia alapja.*”³

Adott tehát egy politikai probléma – nagyon leegyszerűsítve: az Európai Unió legitimációs válsága, konkrétan: alacsony népszerűsége –, és arra hamar megszületik a politikusi válasz; nyilvánosságot kell teremteni magunk körül, feladatorientáltan fogalmazva; javítani kell az európai intézmények kommunikációján.

A tudomány azonban ennél sokkal nehezebben küzdött meg az európai nyilvánosság értelmezésével. Először is olyan kényelmetlen kérdések merültek fel, hogy egyáltalán lehetséges-e teoretikusan az európai nyilvánosság. Ha igen, akkor vajon a meglévő, nemzetállami keretekre kidolgozott fogalmi készletekkel értelmezhető-e, konceptualizálható-e? Hol vannak azok a fórumok, minták, színhelyek ahol empirikusan is megragadható az európai nyilvánosság?

A következőkben nézzük meg részletesebben azokat a csomópontokat, amelyek az európai nyilvánosság teoretikus irodalmának legérdekesebb megállapításait tartalmazzák. Látni fogjuk, hogy a klasszifikáció az esetek többségében további kérdéseket és dilemmákat vet fel, melyek tisztázása még várat

magára. Először vessünk egy pillantást a nyilvánosság és a hozzá kötődő fogalmak változására, amely megnyitotta az utat az Európai Unió mint kommunikációs tér témájának vizsgálódásaihoz.

ÁTALAKULÓ NYILVÁNOSSÁGKONCEPCIÓK

Az európai nyilvánosság kutatási területe Habermas „*A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*” című korszakalkotó munkáját tekinti kiindulópontnak (Habermas 1971). Még akkor is igaz ez az állítás, ha a szerzők számos ponton elmozdulnak Habermas kategóriáitól. A habermasi fogalom szerint a nyilvánosság egy olyan társas tér, amelyben individuumok közönség előtt beszélgetnek, kritikai és racionális vitát folytatnak közös ügyeikről, illetve politikai célú cselekvéseket hajtanak végre. A politikai nyilvánosság terében formálódik a közvélemény vagy, ahogyan Habermas kortárs értelmezői írják, a nyilvánosság a civil társadalom és az állami hatalmi struktúrák összekapcsolódásának helye (Dahlgreen, 2005). A nyilvánosság kérdésében tehát összefonódik a közösség, a kommunikáció és a politika hármasa. A nyilvánosság lehetőséget ad a politikai osztállyal szemben megfogalmazódó nézetek bemutatására és artikulálására. A nyilvánosság az általános hozzáférés elvén áll vagy bukik: amennyiben körülhatárolható társadalmi csoportok eleve kizártak a szabad véleménynyilvánítás köréből, akkor nem beszélhetünk demokratikus közszféráról. A habermasi definíció kulcsszavai tehát a nyitottság, a közös ügyek feletti racionális és kritikai, nyilvánosság előtt zajló diskurzus, amely szabad és állami beavatkozástól független.

Habermas erősen idealizált, normatív nyilvánosság-elméletét azonban a kortársak számos, teoretikus és empirikus alapokon álló ellenérvvel, kritikai észrevétellel illették. Habermas-szal szemben a leghevesebb kritikákat a feminista társadalomtudósok fogalmazták meg. Nancy Fraser felhívta a figyelmet, hogy az a „mindenki számára nyitva álló politikai nyilvánosság”, amelyet Habermas vázolt fel, soha nem is létezett. A XVIII. században kialakult polgári nyilvánosság alakítói (vagyis a fehér, tulajdonnal és szavazati joggal rendelkező férfiak), a társadalom összességének meglehetősen kicsiny szeletét képviselték (Fraser, 1985). Kétségkívül ez a társadalmi csoport befolyásolta leginkább a közügyek menetét, mivel az ő kezükben csoportosultak azok az erőforrások, amelyek hatalmukat biztosították (választójog, parlament, sajtó). Azonban a dominancia nem jelentett egyeduralmat. Habermas – nemcsak – feminista kritikusai rámutattak, hogy soha nem volt olyan korszak, amikor egyetlen, homogén nyilvánosság létezett.

Fraser egy későbbi munkájában a Chartisták, a marxisták és a szüfrazsett mozgalom körül szerveződő kommunikációs tereket vizsgálta, amelyek nem deriválhatók a polgári nyilvánosságból (Fraser, 2005). Összefoglalva észrevé-

teleit, a szerző elfogadja Habermas alapkoncepcióját, azonban a nyilvánosság heterogenitását emeli ki. Azzal, hogy Fraser, Benhabib és Calhoun többes számba helyezik a nyilvánosság fogalmát, vagyis elmozdulnak a habermas-i normatív megközelítéstől, megnyitották az utat az empirikus kutatások előtt is (Fraser, 2005; Fraser, 2007; Benhabib, 1992; Calhoun, 1992). A nyilvánosságok jellegzetességét a jelenlévő kommunikátorok szándékai, eszközei, céljai és körülményei (vagyis a politikai rendszer elemei) határozzák meg. Az angolszász szakirodalomban megjelenő fragmentált, „spheres of publics” értelmezések ismételten felvetették a nyilvánosság-irodalom alapkérdéseit, amely egy új elméleti keret kialakulását eredményezte.

A nyilvánosság mibenlétére vonatkozó nagy elméletek a nemzetállami keretekhez kötődő politikai térre vonatkoznak. Amikor Jürgen Habermas vagy Hannah Arendt megalkotta a demokratikus politikai és társadalmi nyilvánosság téziseit taglaló munkáját, a politikai közösség határai egybeestek az adott ország földrajzi határaitól. A globalizáció azonban jelentősen átalakította a nemzetállami kereteket. Ennek megfelelően, Marianne van de Steeg két korszakot különböztet meg a nyilvánosság értelmezése kapcsán. Az 1970-es évektől az 1990-es évek végéig tartó időszakban a témáról folytatott tudományos vizsgálatokban a nyilvánosság értelmezése nemzetállami paradigmán belül történt. Míg a 2000-es évektől ismét fellendülő nyilvánosságkutatások a globalizáció és a nemzetek feletti integráció szempontjaiból vették górcső alá a közszféra kommunikatív terének értelmezését. A paradigmaváltás fontosabb momentumait van de Steeg nyomán az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze (van de Steeg, 2002):

I. KORSZAK – 1990-ES ÉVEKIG	II. KORSZAK – 2000-TŐL
<p>Stabil definíciók:</p> <ul style="list-style-type: none"> – A nyilvánosság egyenlő a média rendszerével. – A nyilvánosság a nyelv által határolt tér. – A nyilvánosság alapja a közös kultúra és identitás. – Nyilvánosság csak nemzetállami keretekben lehetséges. 	<p>Élénk vita a definíciókról:</p> <ul style="list-style-type: none"> – A nyilvánosság nem a média szinonimája. – A nyelv nem kizárólagosan határozza meg a kommunikáció terét. – A nyilvánosság feltételeit a politikai rendszer hordozza. – A nyilvánosság nemzeti és ransznacionális szintereken is egyaránt megtalálható.
<p>A nyilvánosság szerkezete egységes és homogén.</p>	<p>Heterogenitás, pluralitás és különbözőségek jellemzik a nyilvánosság szerkezetét.</p>
<p>A nemzeti nyilvánosságok jól elkülöníthetők egymástól, világos határok, korlátozott átjárhatóság.</p>	<p>Összemosódások, keveredések a nyilvánosságok rétegei között. Szubnacionális, nemzeti és transznacionális szintek megjelenése.</p>

Napjainkban a nyilvánosság szerkezetéről folytatott tudományos viták dinamikáját jelentősen befolyásolja az Európai Unió léte és a politikai integráció aktuális állapota. Az európai nyilvánosság lehetősége és jellemzői felvetik a hagyományos nyilvánosságkonceptióra vonatkozó állítások újraértelmezését.

Ezek közül a szakirodalom elsősorban a nyelv, az identitás és a média nyilvánossággal kapcsolatos összefüggéseit emeli ki.

NYELV ÉS NYILVÁNOSSÁG

Többen úgy vélik, hogy bár az európai nyilvánosság teoretikusan lehetséges, a valóságban számos akadály tornyosul a kiteljesedése elé. Az egyik ilyen gát az Európai Unió nyelvi sokfélesége. Dieter Grimm 1995-ös tanulmányában egyenes összefüggést lát az egységes nyelv hiánya és az európai politikai unió kialakulatlanága között. Közös nyelv hiányában a nyilvánosság csupán ábránd (Grimm, 1995; 295-296.).

Tuomo Möra, finn kutató szerint az európai nyelvek különbségéből fakadó értelmezési problémák akkor sem haladhatók meg teljesen, ha általánossá válik egy vagy két közvetítő nyelv mindenki általi ismerete. Érvelésében rámutat, hogy a kommunikáció szoros kapcsolatban van a nyelv által közvetített és azon keresztül szűrődő világképpel, identitással. Számos olyan politikai kifejezés van, amelynek jelentése szögesen ellentétes a francia, a brit, illetve a skandináv kultúrában. Ilyen például az állami intervenció, a kisebbség, illetve a föderáció jelentésének értelmezése. Az európaiak, kulturális, társadalmi és történeti okokból az esetek nagy részében egyszerűen más jelentéseket tulajdonítanak a politikai közösség számára kardinális fogalmaknak, így az értelmes párbeszéd csaknem lehetetlen (Möra, 2006).

Való igaz, hogy nincs európai nyelv, ismeri el Thomas Risse. De ez önmagában még nem teszi lehetetlenné a politikai közösség és a nyilvánosság létét. Risse párhuzamot von az Európai Unió fejlődése és a többnyelvű országok (például Svájc) politikatörténete között. Emellett azonban rámutat, hogy napjainkban az európai nemzetállamokban a történelmi kisebbségek és a bevándorlás miatt sem érvényesül a szigorú egynyelvűség. Risse szerint zsákutcába vezet az a megközelítés, amelyik az egységes nyelv hiányában elutasítja az európai nyilvánosság létezését. Egyrészt azért, mert egy sohasem volt idealisztikus nyilvánosság-koncepció alapján értelmezi a jelenségeket, másrészt azért mert így nem vesz tudomást az empirikusan is megragadható diszkurzív tekről, amelyek az európai integráció hatására és annak formálására alakultak ki (Risse, 2003).

IDENTITÁS ÉS NYILVÁNOSSÁG

Az európai nyilvánosság kritikusai a nyelvi problémák mellett az európai identitás hiányára is gyakran hivatkoznak. Hangsúlyozzák, hogy kollektív identitás megléte nélkül az Európai Unió pusztán gazdasági célú együttműködések

halmaza, amelyet jogi alapok tartanak össze az állampolgári összetartozás érzése helyett (Grimm, 1995).

Az identitásnak a politikai közösségben és a közösség nyilvánosságában betöltött szerepét az új paradigma képviselői is elismerik. Állítják azonban, hogy az identitás nem statikus és nem kizárólagos fogalom. A föderatív államokban ismert a többes identitás, amely egyszerre kötődik kisebb és szélesebb földrajzi egységekhez, régiókhoz és a föderációhoz (Jansen, 1999). A modern közösségekben a kulturális jellegű hasonlóságok (környezettudatosság, szolidaritás, európai értékekbe vetett hit) jelentős identitásképző erővel rendelkeznek. Ráadásul a politikai identitás nem feltétlenül kötődik a nemzeti gyökerekhez (ethosz és démosz elválasztása).

Ezeknél azonban fontosabb a nyilvánosságszerkezet kapcsán, hogy megfigyelhetünk-e kommunikációs közösségek (community of communication) létét európai szinten. Thomas Risse definíciója alapján kommunikációs közösségnek tekinthetünk bármilyen diszkurzív helyzetet, ahol az alábbi feltételek teljesülnek (Risse, 2003; 8.);

- a felek figyelnek egymásra és reagálnak a többi szereplő lépésére,
- a szereplők megnyilvánulásai nem titkosak,
- van egy adott közönség, amelynek lehetősége van a véleményének kifejtésére (a vita nincs lezárva, és nincs előre meghatározva, hogy ki vehet részt a diskurzusban).

Risse kritériumai között szerepel az is, hogy kommunikációs közösség tagjai egymást legitim tényezőként ismerjék el. Másként fogalmazva, az együvé tartozás egyfajta minimumát határozza meg Risse – ahogyan fogalmaz „*identitás light*” – a kommunikációs közösségek azonosításával. A diskurzus léte önmagában jelzi, hogy vannak közös ügyek, amelyek meghatározott időben, adott témában szupranacionális kommunikációs teret alakítanak ki.

MÉDIA ÉS NYILVÁNOSSÁG

A nyilvánosság médiacentrikus értelmezése szerint a működő politikai és társadalmi nyilvánosság csak és kizárólag a médián keresztül valósulhat meg. Dieter Grimm így fogalmaz: az európai nyilvánosság szempontjából egy minden tagállamra kiterjedő pán-európai médiahálózat kialakítása elengedhetetlen. Amíg nincs ilyen, addig nem beszélhetünk európai nyilvánosságról (Grimm 1995; 294.).

A téma kutatóinak egy csoportja, paradox módon, éppen ugyanezzel a médiacentrikus érvrendszerrel cáfol. Igenis vannak európai médiumok (Euronews, Financial Times európai kiadása, EurActive hírportál), annak ellenére, hogy olvasottságuk/nézettségük nem tekinthető tömegesnek.

A transznacionális nyilvánosság paradigmájának képviselői azonban felhívják a figyelmet egy másik megközelítésre: a média és a nyilvánosság kategóriáinak elválasztására (van de Steeg, 2001). A média a nyilvánosság aktora és hordozója, amely rendkívül fontos szerepet tölt be a demokratikus politikai diskurzusban. Azonban nincs kizárólagos szerepe a nyilvánosság minőségének meghatározásában. A televízió és a nyomtatott sajtó mellett a tájékozódásban egyre fontosabb szerepet tölt be az internet és más mobil kommunikációs eszközök. Továbbá, a közvetlen fizikai jelenléttel járó társadalmi megmozdulások, mint a nyilvánosság másik ágense, az európai civil szervezetek által szervezett akciók is mindennaposak a brüsszeli utcákon.

A politikai kommunikáció marketing szempontú vizsgálata szintén távolabb vezet a kutatókat a médiaközpontú elemzésektől. Az 1990-es évek végétől a politikai szereplők világszerte az állampolgárok közvetlen megszólítására törekednek. Virágkorukat élik a direct mailek, a kormányzati call centerek és az aktivisták tevékenységére alapuló személyes megkeresések. Ahogyan terjednek ezek az eszközök, úgy csökken a tömegkommunikáció lehetősége arra, hogy átfogó képet alkosson a politikai kérdésekről zajló diskurzusokról (Kiss, 2005). Számos jel mutat arra, hogy az európai uniós intézmények – különösen az állampolgárokkal történő kapcsolattartásban szintén szívesen alkalmazzák a közvetlen kommunikáció formáit (például: „Your direct line to the European Union for your questions on the European Union” vagy „Your Voice in Europe” kezdeményezések⁴).

DEFINÍCIÓS KÍSÉRLETEK

A társadalomtudományi szakirodalomra általánosságban is igaz, hogy nehezen birkózik meg az egyes markoszociológiai vagy makropolitológiai definíciós problémákkal. Különösen érvényes ez a mi témánk esetében. Mi tehát az európai nyilvánosság? Cornelia Brantner és kollégái szerint az európai nyilvánosság nem más mint kommunikációs tér, amelyben az európai politikai aktorok és az állampolgárok közös ügyeiket megvitathatják (Brantner et al., 2005). Erik Oddvar Eriksen ott látja az európai nyilvánosság megjelenését, ahol az európai hatalmi rendszer és a civil szféra találkozik (Eriksen, 2005). Hans-Jörg Trenz úgy véli, az európai nyilvánosság nem más mint azoknak a kommunikációs aktusoknak az összessége, amelyek az Európai Unióra, annak intézményeire, az európai integrációra vonatkoznak (Trenz, 2004).

Mint oly sok esetben, az egy mondatos meghatározásokkal itt sem megyünk sokra. Miután a kutatók is érzékelték a definíciók hiányosságait, rögtön az európai nyilvánosság további specifikumait kezdték vizsgálni. Olyan kérdésekre keresték a választ, mint például: Hogyan mutathatunk rá a nemzeti és az európai nyilvánosság értelmezési kereteinek különbségeire? Miként

konceptualizálható az európai nyilvánosság? Milyen klasszifikációs kategóriákat alkalmazhatunk? Melyek azok a teoretikus fundamentumok, amelyeket mindenképpen tisztázni kell az európai nyilvánosság kapcsán? A következő fejezetben az ezekre a kérdésekre született válaszok legfontosabb csomópontjait kívánom összefoglalni.

MIT TUDUNK TEORETIKUSAN AZ EURÓPAI NYILVÁNOSSÁGRÓL?

Az európai nyilvánosság szakirodalmát áttekintve egy biztosan állítható: nincs konszenzus a szerzők között abban a tekintetben, hogy vizsgálódásuk tárgya hogyan formálódik, ki és miként vesz/vehet részt fenntartásában. Ami azonban igazán problematikus, hogy a szerzők nagyvonalúan megkerülik az ok-okozati viszonyok feltárását. Vagyis keveset olvashatunk arról, hogy vajon a nyilvánosság az Európai Unió demokratikus fejlődésének oka vagy következménye?

Vannak azonban olyan kulcsfontosságú munkák, amelyek kísérletet tesznek az európai nyilvánosság meghatározására. A szakirodalomban elsőként megjelent kísérlet a plurális megközelítés jegyében elkülöníti az eredendően nemzeti határokon átívelő, transznacionális, vagy másként pán-európai nyilvánosság szerkezetét, illetve a nemzeti nyilvánosságok európaizációjának jelenségét (Gerhards, 1993; van de Steeg, 2000). Lássuk röviden, hogy mit jelentenek ezek a kategóriák!

A *sui generis pán-európai nyilvánosság* a nemzetállami szint fellett keletkező és attól függetlenül működő kommunikációs tereket jelzi. Ide érthetünk olyan fórumokat, amelyek például az európai uniós intézményekhez tartoznak, vagy azokat a szakmai, szakpolitikai vagy civil szerveződések, amelyek saját intézményi háttérrel rendelkeznek, vagy éppen csak laza kommunikációs hálózatot alkotva reflektálnak az európai integráció fejleményeire, politikai, gazdasági, társadalmi folyamataira. Ezek ereje tulajdonképpen a nyilvánosságteremtő és -biztosító funkciókban rejlik, emellett lehetőséget teremtenek az adott szakma vagy téma iránt elkötelezett közösségek európai kapcsolatának kiépítésére, az EU-ban zajló folyamatok megértésére, közös akciók szervezésére, érdekképviseletre.

A *sui generis pán-európai nyilvánosság* fontos alkotóelme a média. Vannak ugyanis olyan újságok, internetes portálok, televíziós csatornák melyeknek célja az Európai Unió pénzügyi, gazdasági, politikai, társadalmi életéről történő tájékoztatás. Célcsoportjuk éppen az az egyre nagyobb számú európai elit, amely európai uniós intézményeknél vagy pán-európai fókusszal rendelkező cégeknél, szervezetnél dolgozik.

E gondolat azt sugallja, hogy minél több ilyen szakmai, civil vagy európai intézményhez kötődő, transznacionális fórum (és ezekkel minél mélyebb az

Európai Unió döntéshozatali csúcsszerveinek a kapcsolata) vagy pán-európai médium létezik, annál erősebb és jelentősebb az európai nyilvánosság. Mindez pedig az EU demokrácia deficitjét csökkenti.

Az így összekapcsolódó nyilvánosságszerkezet egyik jellemzője, hogy közvetítő nyelvként az angol (ritkábban a francia) térhódítását figyelhetjük meg. Aki be óhajt kapcsolódni a pán-európai nyilvánosság keringésébe legalább angolul tárgyalóképesnek kell lennie, ismerni kell szaknyelvének angol fordulatait. További sajátosság, hogy itt többnyire az elit folytat párbeszédet önmagával, illetve versengő elitcsoportokkal. Az ezekben a körökben mozgók a magasán kvalifikált, értelmiségi és/vagy üzleti top menedzseri csoport tagjai, akik az európai integráció jelen formájának egyértelmű haszonélvezői. Jelentős európai uniós ismeretekkel rendelkeznek, kiigazodnak az intézményrendszer, a hatáskörök és a jogszabályok rengetegében. Hatékonyan képviselik érdekeiket, s ezáltal az integráció elkötelezett támogatói is (Fligstein, 2008).

Az európai nyilvánosság kutatói körében erős a konszenzus abban, hogy az európai nyilvánosság ilyen értelemezése túlságosan szűkre zárná a vizsgálatokat. Ráadásul az elitista jellege miatt kétséges teszi a széleskörű állampolgári részvétel, tehát a tömegek bevonására törekvő demokratikus igények integrálását. Így a tanulmányok többsége az európai nyilvánosságot a nemzeti nyilvánosságok európaizációjával azonosítja (Kantner, 2002; Gerhards, 2002).

A nemzeti nyilvánosságok európaizációjának gondolata abból indul ki, hogy a tömegek nyelvi, kulturális és földrajzi okokból erősen kötődnek a saját államuk keretein belül kialakult és működő kommunikációs terekhez, politikai részvételi és tájékozódási formákhoz. Európai dimenzió azonban itt is felfedezhető. Tisztázzuk először is tehát azt, hogy mit ért e koncepció európaizáción! Jürgen Gerhards figyelte meg az Európai Unióval, az integrációval foglalkozó témák elszaporodását. Nem is akárhol, hanem a médiában. Hiszen, vélik a szerzők, a modern nyilvánosság mediatizált.

Tovább specifikálva a meghatározást, a nyilvánosság szereplői alapján Koopmans és Erbe megkülönbözteti a horizontális és vertikális európaizációt. Horizontális európaizációról (horizontal Europeanization) beszélhetünk, ha a tömegkommunikáción keresztül kormányzati, államigazgatási szervek vagy NGO-k lépnek kapcsolatba más országok kormányzati, államigazgatási szerveivel vagy NGO-ival az integrációt valamilyen módon érintő kérdésben. Vertikális európaizációról (vertical Europeanization) van szó, amennyiben a média különböző szakmai, társadalmi vagy civil érdeket képviselők és/vagy kormányzati szintek (helyi, regionális, központi, európai) között zajló, EU-val kapcsolatos diskurzusokról számol be. Itt az ügyek szereplői nem egymeműek; NGO áll szemben valamely nemzeti kormánnyal, vagy EU-s intézmények lépnek kapcsolatba például regionális igazgatási szervezetekkel.

A szakirodalom szerint a nemzeti nyilvánosságok európaizációjáról tehát akkor tudunk meg többet, ha egy-egy ország tömegkommunikációs médiumait tartalomelemzésnek vetjük alá. Olyan kérdéseket kell vizsgáljunk, mint például: milyen európai uniós ügyek kerülnek napirendre?, ezek hogyan aránylanak a nem európai uniós témákhoz?; ki az ügyek főszereplői?, milyen értelmezési keretben találják a médiumok az EU-val kapcsolatos kérdéseket?

Az európai nyilvánosság ezen értelmezésében világos, hogy a nemzeti médiumok játszanak fontos szerepet. Az európaizáció legfontosabb indikátora az európai uniós témák gyakorisága és a nemzeti határokon kívüli szereplők bevonása. Más szóval, annál „európaizáltabb” egy tagállami nyilvánosság, minél több, integrációval foglalkozó tudósítás és nem nemzeti szervezet vagy személy jelenik meg az újságokban, televíziókban, rádiókban. Következésképpen, annál erősebb az európai nyilvánosság, minél több tagállam mediatizált nyilvánossága mutat európaizált jelleget. Ennek eredményeképpen teoretikusan lehetőségessé válik, hogy széles tömegek a saját anyanyelvükön és médiakultúrájukon keresztül jussanak európai uniós ismeretekhez, fejezhessék ki álláspontjukat, kapcsolódhassanak be integrációval kapcsolatos diskurzusokba.

Az európai nyilvánosság kutatásával foglalkozó munkák közül Erik Oddvar Eriksen időzött még el hosszasan a klasszifikációs kérdéseknél. Eriksen szintén úgy véli, hogy egységes európai nyilvánosságról nincs értelme beszélni. Ő azonban az előbbi kettős felosztás helyett hármas tipológia alkalmazását ajánlja. A szerző 2007-es tanulmányában részletesen kifejti, hogy mit ért általános európai nyilvánosságon (general European public sphere), transznacionális szegmentált nyilvánosságokon (transnational segmented publics), illetve erős nyilvánosságokon (strong publics) (Eriksen, 2007: 23-43.). Eriksen koncepcióját az alábbi táblázat segítségével foglalhatjuk össze:

TÍPUS	RÉSZVÉTEL LEHETŐSÉGE	LEGITIMÁCIÓS BÁZIS	FUNKCIÓ
<i>Általános</i>	nyitott	szuverén démosz	véleményformálás
<i>Szegmentált</i>	specializált	közös érdekek	érdekképviselés, probléma felvetés
<i>Erős</i>	szabályozott	delegált autoritás	döntéshozatal

Erik O. Eriksen európai nyilvánosság-koncepciójának összefoglalása. Forrás: Eriksen, 2007; 32.

Lássuk, hogy e tipológia mennyiben hoz új gondolatokat az eddig ismertekhez képest! Például az intézményesség fokának figyelembevételével ez a megközelítés külön kategorizálja az európai uniós szervezetekhez kapcsolódó nyilvános tereket, fórumokat. Ezek lennének az úgynevezett *erős nyilvánosságok*, amelyek a deliberáció és a diskurzusok kötött, szabályokhoz rögzített, állandó és intézményesített terei. Itt a kommunikáció célja a döntéshozatal, és a döntéshozatalban való részvétel lehetőségeit és módozatait tekintve különbség le-

het a közösség tagjai között. A legkézenfekvőbb példa az Európai Parlament, amely küldetése szerint közvetlen választása és nyilvánossága által biztosítja az EU döntéshozatalának demokratikus legitimációját. Más kérdés azonban, hogy betölti-e az Európai Parlament ezt a funkcióját. Eriksen értékelése szerint nem. Azért, mert az integráció igazán kardinális kérdéseiben jelen szabályozás szerint nem az Európai Parlament, hanem a nemzeti kormányok képviselőiből álló Európai Tanács dönt. Ez még önmagában nem jelentene problémát, hiszen a tagállami kormányok vezetőinek legitimációja általános választások eredményéből származik. Mivel azonban az Európai Tanács döntési alapjául szolgáló megbeszélések, háttéranyagok, előkészítő tárgyalások nyilvánossága korlátozott, az egyes döntések legitimitása is megkérdőjelezhető.

A transznacionális szegmentált nyilvánosságok működésére és jellemzőire Eriksen a pán-európai policy- vagy issue-hálózatokat hozza példának. Itt egy-egy nemzetközileg szerveződő közösség reagál az európai integráció kérdéseire, ha szükséges konferenciákat, tanácskozásokat, kampányokat szervez, ha úgy látja jónak botrányokat robbant ki. Azon túl, hogy európai szintű szervezkedésről, mobilizációról van szó, az ilyen lépések lehetőséget adnak közös európai ügyek megvitatására. Ideális terep az érdekek képviseletére, a problémák felvetésére.

Kérdés persze, hogy e szegmentált nyilvánosságok miként tudják erősíteni az európai integráció demokratizálódási folyamatait, hiszen itt is ez elit játszsa a főszerepet. Vajon képesek-e a pán-európai hálózatok széles tömeget mozgósítani? Eriksen válasza: attól függ. A potenciál mindenképpen megvan, s ettől kezdve az adott ügy természetén, illetve az adott szerveződés szakértelmén, ügyességén múlik. De valóban szükséges-e tömegtámogatottságot prezentálni egy-egy ügy képviseletekor? Bizonyos-e, hogy megéri rengeteg erőforrást és munkát fektetni egy pán-európai tömegmozgalom kiépítésébe, amikor egy kisebb, de professzionális lobbicsoport vagy gyorsan mozgósítható aktivistahálózat hatékonyabban vehet részt az európai döntéshozatal befolyásolásában? Ezek a szervezetelméleti kérdések bár némileg túlmutatnak az európai nyilvánosság témáján, mégis olyan praktikus szempontokat vetnek fel, melyek a nyilvánosság elitista jellegét erősítik.

Eriksen tipológiájának harmadik eleme hordozza talán a legtöbb elméleti bizonytalanságot. Az általa általános *európai nyilvánosságnak* nevezett szféra egyaránt magában foglalja a pán-európai médiumokat, az európai kollektív aktorokat (pártokat, civil szervezeteket, NGO-kat), állampolgárokat, illetve európai ügyek körül zajló, határokon átívelő diskurzusokat (például Jörg Haider és szélsőséges pártjának kormányra kerülése Ausztriában, vagy a pénzügyi válságra adandó közös, európai válasz, stb.).

Eriksen szerint éppen ez a tág keret adja jelentőségét, hiszen elméletileg bárki beléphet az általános európai nyilvánosság területére. Senkit nem lehet

kizárni onnan, a megszólalásnak nem lehet feltétele szakmai hozzáértés, vagy bármilyen szelekciós eljárás (például európai parlamenti választások). Jogom és lehetőségem van kifejezni a véleményem, csak azért mert a politikai közönség tagja, vagyis állampolgár vagyok.

Eriksen elismeri, hogy empirikusan ezt a szférát lehet minden bizonnyal a legkevésbé megragadni. Inkább csak a feltételeit lehet vizsgálni, véli a szerző. Vagyis azt, hogy valóban biztosított-e a jogszabályi, politikai, szociológiai, kulturális, kognitív és gazdasági lehetőség minden európai számára, hogy hozzáférjen az általános nyilvánosság eszközeihez.

ÖSSZEGZÉS

Mit tudunk tehát az európai nyilvánosságról elmondani? Azt feltétlenül, hogy *decentralizált, polarizált, fragmentált* szerkezettel van dolgunk. Fragmentált, mert végtelen számú fórumon, egyszerre, végtelen számú témával kapcsolatban zajlanak diskurzusok. S kevés jel utal arra, hogy ezek a diskurzusok valaha is összeállnának egy koherens egésszé. A fragmentált jelleget erősíti az európai népek között fennálló nyelvi és kulturális különbség, illetve az ezredvégi médiavilágra globálisan jellemző széttöredezethez.

A polarizáltságot az európai integrációval kapcsolatos vélemények sokfélesége adja. Az európai nyilvánosság létének nem az adja bizonyosságát, hogy minden szereplő mindig mindenben egyetért. A politikai részvétel egyik legfontosabb mozgató ereje az érdekek és értékek összeütközése, a konfliktusok kiélezése. Ha csupán a konszenzust tennénk meg indikátornak, akkor nem tudnánk mit kezdeni olyan jelenségekkel, mint az euroszeptikus erők európai parlamenti szereplése vagy az integráció egyes elemei (például Euró) ellen tiltakozók mobilizációs ereje. Meddig értékes vajon a disszenzus? Megfordítva a kérdést: lehet-e, kell-e mindenáron kompromisszumra törekedni? Az európai uniós intézmények döntéshozatalát gyakran éri az a vád, hogy mindent a konszenzus szempontjainak vet alá. Ez a konfliktuskerülő stratégia azonban kiüresítheti a döntéshozatalt, vagy felerősítheti a háttéralkuk szerepét, ami a demokratikus nyilvánosság követelményével nem fér össze. Hasonló kritikák fogalmazódnak meg az európai intézmények kommunikációjával kapcsolatban: nyelve bürokratikus, nehezen érthető, semmitmondó, közhelyekkel teli (Sükösd, 2003). Thomas Risse éppen ezért a konfliktusokat, botrányokat, tiltakozásokat az európai nyilvánosság motorjának tekinti addig, amíg a szembenálló felek elismerik egymást legitim vitapartnerként (Risse, 2002; 10.).

Az európai nyilvánosság decentralizáltsága részben az előzőekből, részben pedig saját többszintű politizálási rendszeréből fakad. Az európai integrációról, az európai ügyekről szóló diskurzusoknak a mai napig nincs igazán központja vagy gyújtópontja. Az EU intézményei közül az utóbbi időben az Eu-

rópai Bizottság Kommunikációs Főigazgatósága vállalt fel valamiféle koordináló, kezdeményező szerepet, de arra nincs erőforrása, hogy olyan szisztematikus és egységes erőfeszítéseket tegyen, mint például a nemzetállami kormányok kommunikációs egységei.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány alapjául a Korszakváltások a politikai kommunikációban című kutatás szolgált, amely az OTKA támogatásával valósult meg. A szerző köszönetet mond Kiss Balázsnak, aki a kutatás vezetőjeként számos értékes kommentárral és észrevétellel segítette a munkát.
- ² Interjú Antonio Guterres portugál miniszterelnökkel. *Süddeutsche Zeitung*, 2000. február 24.
- ³ Mission impossible, Margot Wallström video üzenete. Letöltés időpontja: 2008. november 19. http://ec.europa.eu/commission_barroso/wallstrom/index_en.htm.
- ⁴ http://europa.eu.int/europedirect/index_en.htm és <http://europa.eu.int/yourvoice/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benhabib, Seyla (1992): *Models of Public Sphere: Hannah Arendt, the liberal tradition, and Jürgen Habermas*. In: Calhoun Craig (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT Press.
- Brantner, Cornelia et al (2005): *Europeanisation of National Public Spheres: Empirical Evidence from Austria*. http://www.univie.ac.at/Publizistik/Europaprojekt/datei/pub/ECC_Brantner-Saurwein_Vienna.pdf, letöltés időpontja: 2007. június 18.
- Dahlgren, Peter (2005): Internet, public spheres and political communication: dispersion and deliberation. *Political Communication*, vol 22 no. 2, 147–162.
- Eder, K.–Trenz H (2004): The Democratising Role of a European Public Sphere. Towards a Model of Democratic Functionalism. In: *Journal of European Social Theory* 7(1), 5–25.
- Eriksen, E. (2007): Conceptualising European public spheres: general, segmented and strong publics. In: John Erik Fossum and Philip Schlesinger (eds.): *The European Union and the public sphere. A communicative space in the making?* London, Routledge 2007.
- Fligstein, N. (2008): *Euroclash: The EU, European Identity, and the Future of Europe*. New York, NY, Oxford University Press.
- Fraser, Nancy (1985): *What's Critical About Critical Theory? The Case of Habermas and Gender*. *New German Critique*, No. 35, 97–131.
- Fraser, Nancy (2005) *'Transnationalizing the Public Sphere'*. http://www.republicart.net/disc/publicum/fraser01_en.pdf, Letöltés időpontja: 2007. június 18.
- Fraser, N. (2007): Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World', *Theory, Culture & Society* 24: 7–30.
- Gerhards, J (1993): Westeuropäische Integration und die Schwierigkeiten der Entstehung einer europäischen Öffentlichkeit, *Zeitschrift für Soziologie* 22(2): 96–110.

- Grimm, D (1995): Does Europe Need a Constitution?, *European Law Journal* 1(3): 282–302.
- Habermas J. (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* Budapest, Gondolat.
- Jansen, T., (1999): *Reflections on European Identity.* Brussels: European Commission. Forward Studies Unit, Working Paper
- Kevin D.–Schlesinger P. (2000): Can the European Union Become a Sphere of Publics?, 206–229. In: Erik Oddvar Eriksen and John Erik Fossum (eds): *Democracy in the European Union: Integration through Deliberation?* London, Routledge.
- Kiss Balázs (2006): *Távolabb a médiától! Politikai kampányok Magyarországon 2004-ben.* Budapest, L'Harmattan.
- Koopmans R.–Erbe J. (2004): Towards a European public sphere?, *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 17 (2) : 97–118.
- Machill M.–Beiler M.–Fischer C. (2006): Europe-Topics in Europe's Media: The Debate about the European Public Sphere: A Meta-Analysis of Media Content Analyses. *European Journal of Communication* Vol. 21 (57).
- Mörä, Toumo (2006) 'Boundaries of Public Sphere Ideals'. http://www.uta.fi/laitokset/tacs/papers0506/Mora_public_sphere.pdf
- Risse, Thomas (2003): An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators. *Annual Meeting of the European Union Studies Association*, Nashville, March 27–30, 2003.
- Schlesinger, Philip (2003): The Babel of Europe? An Essay on Networks and Communicative Spaces. ARENA Working Paper 22/03.
- Trenz, H.J (2008): In Search of The European Public Sphere: Between Normative Overstretch and Empirical Disenchantment. *Working Paper No. 12, June 2008.*
- Van de Steeg M. (2000): An Analysis of the Dutch and Spanish Newspaper Debates on EU Enlargement with Central and Eastern European Countries: Suggestions for a Transnational Public Sphere, In: Barbara Baerns and Juliana Raupp (eds) *Information und Kommunikation in Europa. Forschung und Praxis.* Berlin: Vistas. 61–87.
- Van de Steeg M. (2002): Rethinking the Conditions for the Public Sphere in Europe. *European Journal of Social Theory* 5(4): 499–519.